

The Gleaner

Vol 20 (1995)

Δημήτριος Ραμαδάνης. Ένας ιστοριογράφος του 18ου αιώνα σε αφάνεια

Μάχη Παϊζη-Αποστολοπούλου

doi: [10.12681/er.236](https://doi.org/10.12681/er.236)

To cite this article:

Παϊζη-Αποστολοπούλου Μ. (1995). Δημήτριος Ραμαδάνης. Ένας ιστοριογράφος του 18ου αιώνα σε αφάνεια. *The Gleaner*, 20, 20-35. <https://doi.org/10.12681/er.236>

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΡΑΜΑΔΑΝΗΣ
ΕΝΑΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ
ΣΕ ΑΦΑΝΕΙΑ

I

ΣΤΗΝ ΠΛΟΥΣΙΑ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ του Καισάρου Δαπόν-
τε περιλαμβάνεται από το 1868 και η «Ιστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ
τῆς βασιλείας τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπροῦλη γέ-
ροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ σουλτὰν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ
αὐτοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τῆνικαῦτα τοῦ Δαμάτ Χασὰν
πασᾶ». Ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας στὴ *Νεοελληνικὴ Φιλολογία* του προ-
σγράφει πρῶτος στὸν Δαπόντε τὸ ἔργο¹ καὶ λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ
1872, τὸ κάνει εὐρύτερα γνωστὸ δημοσιεύοντάς το στὸν τρίτο τόμο τῆς
Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ ὀνομάζοντάς το «Χρονογράφο».² Ἐκτοτε
κανεὶς δὲν ἀμφισβήτησε ὅτι ὁ «Χρονογράφος» εἶναι ἔργο τοῦ Καισάρου
Δαπόντε.

Τὸ χειρόγραφο ποὺ εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Σάθας γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ
«Χρονογράφου» ἀνῆκε στὸν Γεώργιο Μαυροκορδάτο· σήμερα λαμβάνει,
περιγραφή του ὅμως μᾶς ἔδωσε ὁ Ἐ. Legrand ὅταν, δύο χρόνια μετὰ τὸν
Σάθα, χρησιμοποίησε καὶ ἐκεῖνος τὸ ἴδιο χειρόγραφο γιὰ νὰ ἐκδώσει τὸ
ἔργο τοῦ Δαπόντε «Δακικαὶ Ἐφημερίδες». Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν περι-
γραφή τοῦ Legrand, τὸ χειρόγραφο εἶχε σχῆμα 40 μικρῶ, 46 φύλλα χωρὶς
ἀρίθμηση καὶ 608 σελίδες. Στὰ πρῶτα 46 φύλλα ὑπῆρχε ὁ πίνακας τῶν
περιεχομένων, στίς σ. 1-99 ἡ «Ἱστορία τῶν συμβάντων...», οἱ σ. 100-
114 ἦταν λευκῆς καὶ ἀκολουθοῦσαν στίς σ. 115-608 οἱ «Δακικαὶ Ἐφη-
μερίδες». Τὸ χειρόγραφο ἦταν αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε· τὸ ὄνομά του δὲν
ἀναγραφόταν στὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων», ὅμως καὶ ὁ Legrand θεώ-
ρησε ὅτι τὸ ἔργο ἀνῆκε σὲ αὐτόν, καθὼς μάλιστα ἀναγνώρισε στὸ κείμενο
τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ὕφους ποὺ συναντᾶ κανεὶς καὶ σὲ ἄλλα
συγγράμματα τοῦ Δαπόντε. Καὶ κατέληξε στὸ συμπέρασμα: «il nous
semble impossible de ne pas la [l' Histoire] lui attribuer; c'est, du

1. Κων. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι δια-
λαμβάντων Ἑλλήνων*, Ἀθήνα 1868, σ. 505.

2. Κων. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, 3, Βενετία 1872, σ. 1-70.

reste, ce qu'il a fait sans aucune hésitation M. Constantin Sathas».³

Ὁ ἐντοπισμὸς ὥστόσο ἐνὸς ἄλλου χειρογράφου ποὺ περιέχει τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων» καὶ ὅπου σημειώνεται τὸ ὄνομα ἐκείνου ποὺ τὴ συνέθεσε ἐπιβάλλει, ὅπως νομίζω θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια, νὰ ἀναθεωρηθεῖ ἡ καθιερωμένη ὡς τώρα ἀντίληψη πῶς συγγραφέας τῆς εἶναι ὁ Καισάριος Δαπόντες.⁴

Πρόκειται γιὰ ἓνα χειρόγραφο ποὺ σήμερα ἀπόκειται στὸ Σπουδαστήριο Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.⁵ Περιέχει ἐξήντα περίπου ἔργα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ περισσότερα σχετίζονται μὲ τὴν ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Στὰ φ. 239^r-286^r παραδίδεται ἔργο μὲ τὴν ἐπιγραφή «Ἀνέκδοτος ἱστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπροῦλῃ γέροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας σουλτὰν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ σουλτὰν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τηρικαῦτα τοῦ Δαμάτ Χασάν πασᾶ». Στὴν ἀρχή, στὸ περιθώριο τοῦ μακροσκελοῦς αὐτοῦ τίτλου, εἶναι γραμμένο, ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι ποὺ ἔγραψε καὶ ὅλο τὸ ἔργο, τὸ ἀκόλουθο σημεῖωμα: «Ἀπὸ φωνῆς Δημητρίου Ῥαμαδάνη, μεγάλου σπαθάρως, κατ' ἐπιταγὴν Κωνσταντίνου βοεβόδα Μαυροκορδάτου». Εἶναι φανερὸ πῶς ὁ γραφέας τοῦ σημειώματος ὑποδήλωνε ὅτι κάποιος μ. σπαθάρης μὲ τὸ ὄνομα Δημήτριος Ραμαδάνης συνέθεσε, μὲ ἐντολὴ τοῦ βοεβόδα Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων», ἔργο ποὺ παρέμενε ἀνέκδοτο. Τὸ κείμενο ὅμως ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι αὐτὸ ποὺ δημοσίευσσε ὁ Σάθας μὲ τὸν τίτλο «Καισαρίου Δαπόντε, Χρονογράφος».⁶

3. É. Legrand, *Δαικικαὶ Ἐφημερίδες, Éphémérides Daces*, 1, Παρίσι 1880 (Βρυξέλλες 1965), σ. viii-ix· πρβ. καὶ 3, Παρίσι 1888 (1965), σ. lv-lvi. Στὸν Δαπόντε ἀποδίδουν τὸ ἔργο καὶ οἱ νεότεροι μελετητές· ὁ Δημήτριος Πασχάλης, *Καισάριος Δαπόντες*, Ἀθήνα 1935, σ. 20, σημειώνει ὅτι «ἐκ τῶν ἀνεκδότων του ἐξέδωκεν ὁ Σάθας τὴν “Ἱστορίαν τῶν συμβάντων ἐπὶ τοῦ σουλτὰν Μεχμέτη”»· ὁ N. Camariano, «Constantin Dapontès et les principautés roumaines», *Revue des études sud-est européennes* 8 (1970) 481-494 προσθέτει στὴν ἐργογραφία τοῦ Δαπόντε δύο ἀκόμα ἔργα, δὲν ἀφαιρεῖ ὅμως τὴν «Ἱστορία». Στὸν ἴδιον ἀποδίδει τὸ ἔργο καὶ ὁ E. Σουλογιάννης, «Ὁ Δαπόντες, ἡ ἀντίληψίς του περὶ ἱστορίας καὶ ὁ πρόλογός του εἰς τὸ “Φανάρι γυναικῶν”», *Παρνασσός* 12 (1970) 253-261 καὶ τὸ ἴδιο στὸ *Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας*, ἀρ. 65, Ἀθήνα 1970, σ. 3-11.

4. Μιὰ πρώτη ἀνακοίνωση τοῦ εὐρήματος αὐτοῦ παρουσιάσα στὸ Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο «Μνήμη Λέανδρου Βρανούση» ποὺ ὀργάνωσε ὁ Ὁμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ (Ἀθήνα, 10-11 Μαΐου 1995).

5. Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ πῶς κατέληξε τὸ χειρόγραφο στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων βλ. ἀμέσως πῶς κάτω στὰ κείμενα.

6. Οἱ διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα, αὐτοῦ ποὺ δημοσίευσσε

Τὸ ἐρώτημα, βέβαια, ποὺ ἀνακύπτει εἶναι πόση ἀξιοπιστία μπορεῖ νὰ ἔχει τὸ σημεῖωμα αὐτό, ὥστε νὰ ἀνατρέψει τὴν ἀπόδοση τοῦ ἔργου στὸν Δαπόντε.

II

Οἱ πρώτες ἐρευνες εἶναι φυσικὸ νὰ στραφοῦν πρὸς τὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο ποὺ σώζει τὴ μαρτυρία. Τὰ κωδικολογικὰ καὶ παλαιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν συναχθεῖ εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Τὸ χειρόγραφο, διαστάσεων 220 × 170, εἶναι σύμμεικτος κώδικας ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 552 φύλλα (II+539+XI). Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ χειρογράφου εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι· ἡ γραφή εἶναι ἐπιμελημένη, δεξιοκλινής, τοῦ 18ου αἰώνα. Στὸ ἀρχικὸ σῶμα ἐνσωματώθηκαν ἀργότερα καὶ ἄλλες ἐνότητες, μὲ κείμενα διαφόρων ἐποχῶν.

Στὸ χειρόγραφο δὲν ὑπάρχουν βιβλιογραφικὰ ἢ κτητορικὰ σημεῖωματα ποὺ νὰ δηλώνουν τὴ συγκρότηση καὶ τὴν τύχη του. Εἶναι, ὥστόσο, βέβαιο πὼς ὁ ἄνθρωπος ποὺ στὸ μεγαλύτερο μέρος τὸ ἔγραψε εἶναι ὁ Νικόλαος Καρατζάς. Ἡ ταυτότητά του ἀποκαλύπτεται εὐκόλα ἀπὸ τὴν ἰδιότυπη γραφή του, καθὼς καὶ ἀπὸ ὀρισμένα ἄλλα, πολὺ χαρακτηριστικὰ, κωδικολογικὰ στοιχεῖα ποὺ βεβαιώνουν ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸν λόγιό αὐτὸ βιβλιογράφο καὶ συλλέκτη χειρογράφων τοῦ 18ου αἰώνα. Μετὰ τὸν Καρατζά τὸ χειρόγραφο πέρασε σὲ ἄλλον κτήτορα, ποὺ τὸ ἐμπλούτισε καὶ μὲ νέα κείμενα. Δὲν ἄφησε ἴχνη τῆς ταυτότητάς του, ὅμως διακρίνουμε σὲ πολλὰ σημεῖα τὴν παρουσία του.⁷ Τὸ 1944 τὸ χειρόγραφο βρέθηκε στὰ χέρια τοῦ μητροπολίτη Κορυτσᾶς Εὐλόγιου Κουρίλα. "Ἐνα σημεῖωμά του στὸ παράφυλλο I' τοῦ τέλους μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὸ πότε καὶ πῶς τὸ ἀπέκτησε: «Ἐν ᾧ χρόνῳ ἄλλοι ἐπώλουν τὰ ὑπάρχοντα διὰ νὰ ζήσωσιν, ἡγοράσθη τῇ 15 Ἰαν. 1944 μετὰ τοῦ Νομοκάνονος παρὰ τοῦ παλαιοπώλου Χρ. Σακοράφου (ἐν Ἀθήναις ὁδὸς Πανδρόσου 40) ἀντὶ 700.000 δρ. ἑπτακοσίων χιλιάδων † ὁ μητροπολίτης Κορυτσᾶς Εὐλόγιος Κουρίλας». Τὸ χειρόγραφο πῆρε τὸν ἀριθμὸ 5 στὴ συλλογὴ Κουρίλα. Εἶναι ὥστόσο βέβαιο ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸν Εὐλόγιο Κουρίλα καὶ μετὰ τὸν ἀνώνυμο κτήτορα ποὺ πρόσθεσε στὸ ἀρχικὸ σῶμα τοῦ χειρογράφου καὶ ἄλλα κείμενα, μεσο-

ὁ Σάθας καὶ αὐτοῦ ποὺ σώζεται στὸ χειρόγραφο τῶν Ἰωαννίνων, εἶναι μικρές, οἱ περισσότερες ὑπολογιστικῶς χαρακτήρα.

7. Σὲ ἀρκετὰ φύλλα βρίσκουμε σημεῖωμάτά του· καὶ ἀκόμα, τὸν βρίσκουμε νὰ συμπληρώνει τοὺς καταλόγους «αὐθεντῶν Βλαχίας» ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ καταγράφει ὁ Καρατζάς στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου (φ. 535^v) μὲ τὰ νεότερα ὀνόματα. Οἱ ἀναγραφές εἶχαν διακοπῆ ἀπὸ τὸν Καρατζά στὸ ἔτος 1786.

λάβησαν και άλλοι, που δὲν ἄφησαν ἐμφανῆ τὰ ἴχνη τους. Εἶναι πιθανὸν τὸ χειρόγραφο νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τῆς οἰκογένειας Ράλλη στὴν Ἀθήνα —ὅπως καὶ ὁ «Νομοκάνων», που ὁ Κουρίλας δηλώνει στὸ πιὸ πάνω σημείωμά του ὅτι τὸν ἀπέκτησε ταυτοχρόνως—, δεδομένου ὅτι καὶ τὰ δύο χειρόγραφα προέρχονται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ, καὶ βρέθηκαν καὶ τὰ δύο στὰ χέρια τοῦ ἴδιου ἐμπόρου τὴν ἴδια ἐποχῆ. Ἄν ἡ ὑπόθεση αὐτὴ εὐσταθεῖ, τότε ἓνας ἄλλος κτήτορας τοῦ χειρογράφου ἦταν πιθανότατα ὁ Γεράσιμος Ἀργολίδος, ἀφοῦ τὸ ἄλλο χειρόγραφο, ὁ «Νομοκάνων», που ἀγόρασε τὸ 1944 ὁ Κουρίλας, ἔφτασε στὴ βιβλιοθήκη τῆς οἰκογένειας Ράλλη μέσω τοῦ Γερασίμου.⁸ Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τελευταῖο κρίκο τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου, τὸ πῶς ἔφθασε ἀπὸ τὸν Εὐλόγιο Κουρίλα στὸ Σπουδαστήριο τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ μητροπολίτης Κορυτσᾶς κληροδότησε τὴ βιβλιοθήκη του στὸ Πανεπιστήμιο καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1991 τὰ βιβλία του, χειρόγραφα καὶ ἔντυπα, ἀποδόθηκαν στὸ Σπουδαστήριο Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων.⁹

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ ἔρευνές μας πρέπει νὰ στραφοῦν πλέον πρὸς τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ, ἀφοῦ αὐτὸς ἀποθησαύρισε τὸ κείμενο που μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ αὐτὸς ἔγραψε τὸ σημείωμα γιὰ τὸ συντάκτη τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων».

III

Τὰ βιογραφικὰ τοῦ Καρατζᾶ τὰ γνωρίζουμε πολὺ λίγο· ὁ ἴδιος φαίνεται πῶς δὲν φρόντισε —ἢ δὲν ἐπιδίωξε— νὰ ἀφήσει στίς ἐπόμενες γενιές παρὰ λίγες μόνο πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ του. Ἀπὸ ἓνα αὐτόγραφο σημείωμα που ἀπομνημόνευσε σὲ χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης του πληροφοροῦμαστε πῶς ἦταν Κωνσταντινουπολίτης, ὅτι κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ λογοθέτη τοῦ γενικοῦ τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἔζησε κάποιον διάστημα στὸ Βουκουρέστι, ὅπου μάλιστα εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου κομίσου, ὅ-

8. Γιὰ τὸ ἄλλο χειρόγραφο που ἀγόρασε ἀπὸ τὸν ἴδιο παλαισιπώλη ὁ Κουρίλας —τὸν «Νομοκάνωνα» ὅπως τὸν ἀναφέρει— βλ. τὴν πρόσφατη μελέτη τῶν Δ. Γ. Ἀποστολόπουλου, Π. Δ. Μιχαηλάρη, Μάχης Παϊζη, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο που ἐλάνθανε: “τὸ χειρόγραφο Γ, τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος”. Ἐνας ἄγνωστος κώδικας τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ», *Ἑλληνικά* 45 (1995) 88.

9. Στὴ μελέτη που ἀναφέρει στὴν προηγούμενη σημείωση ὑπάρχουν περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τοὺς πιὸ πάνω κτήτορες καὶ γιὰ τὸ ὀδοπορικὸ τῶν δύο χειρογράφων ὥσπου καταλήξουν στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων.

ταν ήγεμόνας ήταν ο Κωνσταντίνος Μαυροκορδάτος.¹⁰ Άγνωστη είναι ή άκριβής χρονολογία τής γέννησής του, όπως άγνωστη είναι και ή χρονολογία του θανάτου του. Πρέπει νά γενήθηκε τά πρώτα χρόνια του 18ου αιώνα, αφού ήδη τó 1731 κατείχε τó αξίωμα του λογοθέτη του γενικού στο πατριαρχείο,¹¹ και πρέπει νά πέθανε μετά τόν Άπρίλιο του 1786 και πριν από τó 1789, δεδομένου ότι, στόν κατάλογο τών «αύθεντών Βλαχίας» που υπάρχει στο τέλος του χειρογράφου (φ. 535^v), ή τελευταία ιδιόγραφη έγγραφη είναι ó Νικόλαος Μαυρογένης, που ανέλαβε τόν Άπρίλιο τής χρονιάς εκείνης τήν ήγεμονία τής Βλαχίας. Στόν κατάλογο, έξάλλου, «τών αυτοκρατόρων τών Τούρκων» (φ. 527^r) τó όνομα του Σελήμ Γ', που ανέβηκε στο θρόνο τó 1789, είναι σημειωμένο από άλλο χέρι. Μαθήτευσε, σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου, στήν Πατριαρχική Σχολή τής Κωνσταντινούπολης.¹²

Ή παιδεία του ήταν βαθιά. Οί κώδικες τής βιβλιοθήκης του που έχουν ως σήμερα έντοπιστεί αποτελούν αδιάψευστους μάρτυρες τής εύρυθμείας του, τής φιλολογικής του δεινότητας και τής έννημέρωσής του στή βιβλιο-

10. «Τó παρόν έγχειρίδιον συνέλεγε σπουδή και έπιμελεία ό τι πλείστη παρά Νικολάου Καρατζά Κωνσταντινοπολίτου, λογοθέτου γενικού τής του Χριστού Μεγάλης Έκκλησίας και μεγάλου κομίσου τής αύθεντίας Ούγκροβλαχίας, έξ ου και Πανδέκτη ώνομάσθη διά τó είναι νόμων παντοδαπών δοχείον, χάριν τών νομομαθών και περι τά πατριαρχικά του οικουμενικού θρόνου και συνοδικά γράμματα άσχολουμένων. Έγράφη δέ ίδια αυτού χειρί κατά διαφόρους καιρούς και τόπους, έν τε Κωνσταντινούπολει δηλαδή και έν Βουκουρεστίω τής Ούγκροβλαχίας, επί Κωνσταντίνου Νικολάου βοεβόδα του ήγεμόνος...». Τó σημείωμα είναι γραμμένο στήν άρχή του κώδικα νομοκανονικού περιεχομένου που ó ίδιος ώνόμασε «Πανδέκτη» και που σήμερα λανθάνει. Τó «αυτοβιογραφικό» αυτό σημείωμα δημοσίευσε ó Σωφρόνιος Εύστρατιάδης, «Πανδέκτη Νικολάου Καρατζά, λογοθέτου γενικού τής του Χριστού μεγάλης έκκλησίας», *Έκκλησιαστικός Φάρος* 6 (1910) 81· πρβ. και Χ. Γ. Πατρινέλης, «Πατριαρχικά γράμματα και άλλα έγγραφα και σημειώματα του ις'-ιη' αιώνος έκ του κώδικος του 'Ιερακος», *Έπετηρίς του Μεσαιωνικού Άρχείου* 12 (1962) 142-143.

11. Πρβ. και όσα βιογραφικά στοιχεία έχει συγκεντρώσει για τόν Καρατζά ó Χ. Γ. Πατρινέλης, στο ίδιο, 142-144. Βλ. ακόμα όσα αναφέρονται γι' αυτόν στή μελέτη που μνημονεύεται στή σημ. 8.

12. Σέ σημείωμα που σώζεται στο χειρόγραφο που βρίσκεται σήμερα με τόν αρθ. 164 στή Βιβλιοθήκη τής Άκαδημίας Έπιστημών (Ρωσ. Άρχαιολογικό Ίνστιτούτο) διαβάζουμε: «Γέγραπται τó παρόν τή έμή χειρί Νικολάου Καρατζά ύντος μου νεανίου και τροφίμου τής έν Κωνσταντινούπολει πατριαρχικής σχολής»· βλ. I. N. Lebedeva, *Grecskie rukopisi*, Λένινγκραντ 1973, σ. 162-163. Δάσκαλος του ήταν ó μετέπειτα πρεσβύτερος Θεοδόσιος Βυζάντιος, όπως αναφέρει ó ίδιος στο σημείωμά του στήν «Πανδέκτη» (βλ. σημ. 9).

γραφία.¹³ Ο τρόπος με τον οποίο εργαζόταν ο Καρατζάς χαρακτηρίζεται από μεθοδικότητα και ακρίβεια: στους κώδικες τῆς βιβλιοθήκης του συνήθιζε νὰ προτάσσει πίνακες τῶν περιεχομένων, στὰ περιθώρια τῶν κειμένων σημείωνε πληροφορίες γιὰ τὰ πρόσωπα ἢ τὰ γεγονότα ποὺ μνημονεύονταν, ἐνῶ συχνὰ παρέθετε ὀλόκληρα ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄλλα σχετικὰ ἔργα. Παράλληλα σημείωνε με εὐσυνειδησία τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντέγραφε καί, γιὰ τὰ ἔργα ποὺ ἦταν δημοσιευμένα, τὴ βιβλιογραφικὴ παραπομπή.¹⁴

Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ βρίσκουμε καὶ στὸ χειρόγραφο τῶν Ἰωαννίνων: στὰ φ. Γ'-Π' τῆς ἀρχῆς ὁ Καρατζάς ἔγραψε τὸν «ἐλεγχο» τῶν ἐν

Διεύσεις ἵστορίας ἂν συμβάντων εἰσὶ ἡ βασιγῆ ἡς βελόν μυχμῆ... ἀπὸ τοῦ ἀναγνώστη
 εἰσὶ προσόντος ἡς Κισσαρῆ γέροντος μυχμῆ σωβῆ, γέροντος ἡς
 βασιγῆς βελόν ἀρχμῆ, ἡς ἡς αὐτῆς βελόν μυχμῆ... ἀπὸ τοῦ ἀναγνώστη
 εἰσὶ προσόντος ἡνικαῦθα ἡς Δαιμαῖ χαλῶν
 Πασῶ .

Χφ Ἰωαννίνων (olim Κουρίλα 5), κώδικας Νικολάου Καρατζᾶ, φ. 239^ε.

τῶ παρόντι περιεχομένων), ἐνῶ στὰ περιθώρια, λεπτογραμμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο σημειώματα δίνουν πληροφορίες γιὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα ποὺ περιέχονται ἢ προσθέτουν στοιχεῖα γιὰ γεγονότα ποὺ περιγράφονται. Γιὰ παράδειγμα, στὸ περιθώριο τοῦ φ. 281^ε καὶ πλῆι στὴ φράση «Ἐδωκε τὸ κοινὸν χρέος ὁ κύρ Καλλίνικος καὶ ἔγινεν ὁ κύρ Γαβριήλ) ὁ Καρατζάς

13. Πρῶτος ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης εἶχε ἀναφερθεῖ στὴ λογιόσύνη του «ὡς ἀνδρὸς ἀρίστου καὶ οὐκ ἐν δευτέρῳ τὰ τῆς φιλολογίας τιθεμένου» (*Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βορεινίου Παραλειπόμενα*, Λιψία 1784, σ. 8').

14. Γιὰ τοὺς κώδικες τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ βλ. τὴ μελέτη τοῦ Ἄθ. Παπαδόπουλου-Κεραμέα, «Δύο κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζᾶ», *Ἐπετηρὶς Παρνασσῶ* 8 (1904) 5· βλ. ἀκόμα Χ. Γ. Πατρινέλης, «Πατριαρχικὰ γράμματα...», 142-143, Georges Papazoglou, «Un manuscrit inconnu provenant de la bibliothèque de l'archonte phanariote Nikolaos Karatzas», *Revue des Études Byzantines* 49 (1991) 255-261, Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος, «Ἐνα Ἴσον ἔκβληθὲν ἐκ τοῦ Μεγάλου Νομίμου», *Ροδωνιά. Τιμὴ στὸν Μ. Ι. Μανούσασκα*, 1, Ρέθυμνο 1994, 25 κ.ε. καὶ Β. Fonkič, «Eine Wiener Sammelhandschrift von Nikolaos Karatzas», *Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik* 44 (1994) = *Ἀνθολογία, Herbert Hunger zum 80. Geburtstag*, 91-98.

σημείωσε: «'Ο π(ατ)ριάρχης Καλλίνικος έκοιμήθη αύγουστου η^η, ήμέρα ζ^η, έτος αψβ' και έγινεν ό κύρ Γαβριήλ π(ατ)ριάρχης, σεπτεμβρίου' ή με-τάθεσίς του έγινεν αύγουστου λ' και ήλθεν είς την Πόλιν όκτωβρίου κδ'». Με άλλα λόγια, όί πληροφορίες του Καρατζά διακρίνονται για την ακρίβεια και την αξιοπιστία τους. Γιατί όχι και εκείνη που άφορα τó έργο «'Ιστορία τών συμβάντων»;

Στά έπιχειρήματα αυτά θα μπορούσε ίσως νά αντίτάξει κανείς ότι ό Καρατζάς πιθανόν νά άντέγραψε μηχανικά, στό περιθώριο του χειρογράφου του, μιá πληροφορία, χωρίς νά έχει έλέγξει την έγκυρότητά της κατά συνέπεια, όσα είπώθηκαν για τή σημασία τής μαρτυρίας του και για την άπόδοση του έργου δύσκολα μπορούν νά ληφθούν σοβαρά ύπόψη. 'Υπάρχει όμως ένα τεκμήριο που δίνει άπάντηση σ' αυτό τó ύποθετικό έρώτημα και προσθέτει άλλο ένα έπιχείρημα στην ύπόθεση που διατυπώσαμε. Πρόκειται για όσα έχει σημειώσει πάλι ό Καρατζάς σέ ένα άλλο χειρόγραφο τής βιβλιοθήκης του, που σήμερα σώζεται στή Βιβλιοθήκη του Harvard College με τόν ταξινομικό άριθμό 3.

Τό χειρόγραφο αυτό, πριν φτάσει στα χέρια του Καρατζά, άνήκε στον Μιχαήλ Καντακουζηνό, τόν έπιλεγόμενο Σεϊτάνογλου.¹⁵ 'Ο Καρατζάς λοιπόν, κατά τή συνήθειά του, συγκέντρωσε όσες πληροφορίες είχε για τόν παλιό κτήτορα του χειρογράφου και τίς σημείωσε στα παράφυλλα τής άρχής. Στο φ. Β' άντέγραψε ένα έπίγραμμα για τόν Καντακουζηνό,¹⁶ ενώ στή συνέχεια σημείωσε άποσπάσματα από ιστορικά έργα που άναφέρονταν στό ίδιο πρόσωπο. Τό πρώτο ήταν «'Εκ τής πολιτικής ιστορίας Θεοδοσίου του Ζυγομαλά, έτει αφοη^ω παρά Κρουσίω Τουρκογραφικίχ», τó δεύτερο «'Εκ τής Τουρκογραφικής Μαρτίνου Κρουσίου, νόταις, σελίδι 211-274, παρά Φαβρικίω βιβλιοθήκης έλληνικής τόμω ζ^ω, σελίδι 696», ενώ στό verso του ίδιου φύλλου σημείωσε ένα άπόσπασμα που περιγράφει τó δραματικό τέλος του Καντακουζηνού και την εκποίηση τής περιουσίας του από τούς Τούρκους. 'Ο προσεκτικός πάντα Καρατζάς δέν παρέλείψει νά σημειώσει, και στην περίπτωση αυτή, την πηγή από την όποία άντλησε τó άπόσπασμα: «έκ τής άνεκδότου ιστορίας Δημητρίου Ραμκιάνη με-

15. Για τó χφ 3 του Harvard College και τόν κτήτορά του Μιχαήλ Καντακουζηνό βλ. Lawrence Nees, «An illuminated Byzantine Psalter at Harvard University», *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975) 207. 'Ο Γ. Παπάζογλου είναι αυτός που διαπίστωσε ότι τó χειρόγραφο άνήκε στον Νικόλαο Καρατζά, βλ. Papazoglou, «Un manuscrit...», 255-261.

16. Τό έπίγραμμα τó άντέγραψε πιθανώς από χειρόγραφο του Μετοχίου του Παναγιού Τάφου· βλ. για τήν ύπόθεση αυτή Papazoglou, στο ίδιο, 260.

γάλου σπαθάρεως».¹⁷ Πρέπει να σημειωθεί ότι το απόσπασμα που παραθέτει είναι απολύτως ίδιο με εκείνο που περιέχεται στο χειρόγραφο Ἰωαννίνων, ενώ παρατηρούνται οι ίδιες μικρές διαφορές ως προς το αντίστοιχο κείμενο που εξέδωσε ο Σάθας. Φαίνεται ότι ο Καρατζάς και στα δύο χειρόγραφα του χρησιμοποίησε την ίδια πηγή —πιθανότατα αντίγραψε στο χφ Harvard ό,τι είχε σημειώσει στο χφ Ἰωαννίνων— ενώ ο Σάθας εξέδωσε ένα ελαφρώς παραλλαγμένο κείμενο. Παραθέτω τὰ δύο κείμενα προκειμένου να φανούν έναργέστερα ή ομοιότητα και οι μικρές διαφορές.

Ἀνέκδοτος ἱστορία τῶν συμβάντων
Δημητρίου Ραμαδάνη
(χφ Ἰωαννίνων & Harvard College 3·
φ. 252r-252v & φ. Bv)

Αὐτός ὁ Μιχάλης Καντακουζηνός ὄντας τοιοῦτος περιβόητος καὶ ὑπέρ-
πλουτος ἄνθρωπος, τὸν ἐδιέβαλαν εἰς
τὸν Βασιλέα πῶς φαντάζεται νὰ γένη
Βασιλεύς, καὶ ἔστειλαν ἕνα καπιτζί-
μπασιν κρυφίως καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι
του, πέρνωντάς τον καὶ ὄλην τὴν περι-
ουσίαν του· καὶ ὅσα δὲν ἤμπόρεσαν τότε
νὰ τὰ πάρουν εἰς τὴν Πόλιν τὰ ἐπού-
λησαν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν εἰς τὸ
μεζάτι· ὄντως δὲ παρὰ πολλὰ πράγματα
τὰ ἐπούλησαν τόσον ἐφτινά, ὅπου
ἀπέμεινεν ἡ παροιμία, καὶ λέγεται, ὅ-
ταν ἀγοράση τινὰς κανένα πρᾶγμα ἐ-
φτινόν: ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι
τοῦ Σεϊτάν ὀγλοῦ τὸ ἐπῆρες! Καὶ ταῦ-
τα περὶ τοῦ Μιχάλη Καντακουζηνοῦ.

Χρονογράφος
Καισαρίου Δαπόντε
(χφ Γ. Μαυροκορδάτου·
ἐκδ. Σάθας, σ. 21-22)

Αὐτὸν τὸν Μιχάλην Καντακουζηνὸν
ὄντα τοιοῦτον περιβόητον καὶ ὑπέρ-
πλουτον ἄνθρωπον, τὸν ἐδιέβαλαν εἰς
τὸν Βασιλέα πῶς φαντάζεται νὰ γέ-
νη Βασιλεύς· ὅθεν ἔστειλε καπιτζί-
μπασιν κρυφίως καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι
του, πέρνωντάς καὶ ὄλην τὴν περιου-
σίαν του· καὶ ὅσα δὲν ἤμπόρεσαν τότε
νὰ τὰ πάρουν εἰς τὴν Πόλιν τὰ ἐπού-
λησαν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν εἰς τὸ
μεζάτι· ὄντως δὲ παρὰ πολλὰ πράγμα-
τα τὰ ἐπούλησαν τόσον ἐφτινά, ὅπου
ἀπέμεινε παροιμία, καὶ λέγεται, ὅ-
ταν ἀγοράση τινὰς κανένα πρᾶγμα ἐ-
φτινόν: ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι
τοῦ Σεϊτάνογλου τὸ ἐπῆρες! Καὶ ταῦ-
τα περὶ τοῦ Μιχάλη Καντακουζηνοῦ.

Ἦστερα ἀπὸ ὅσα ἀναφέρθηκαν γιὰ τὴ συστηματικότητα καὶ τὴν ἀκρί-
βεια τῶν πληροφοριῶν ποὺ συνήθως δίνει ὁ Καρατζάς, ἕνας λόγιος ποὺ
γνώριζε πρόσωπα καὶ πράγματα, καθὼς κινήθηκε μεταξὺ Κωνσταντινου-
πόλεως καὶ Βλαχίας, τὸ αὐτόγραφο σημείωμά του ποὺ συνδέει τὸν Ραμα-
δάνη μὲ τὸ ἱστορικὸ ἔργο («Ἱστορία τῶν συμβάντων») δὲν μπορεῖ εὐκολά
νὰ παραμεριστεῖ. Πρὶν ὥστόσο ἀποδεχθοῦμε τὴ μαρτυρία του, πρέπει νὰ
ἐλέγξουμε καὶ τὸ πραγματολογικὸ της περιεχόμενο. Ποιὸς εἶναι ὁ μνημο-

17. Nees, *στό ἴδιο*, 207 σημ. 4 καὶ Papazoglou, *στό ἴδιο*, 256.

νεύμενος μ. σπαθάρης Δημήτριος Ραμαδάνης; ταιριάζουν το πρόσωπο, ό χρόνος που έζησε και το περιεχόμενο του έργου;

IV

Ή από την οικογένεια Ραμαδάνη, πολλά μέλη τής οποίας τιμήθηκαν με ύψηλά άξιώματα στις παραδουνάβιες ήγεμονίες, γνωρίζουμε τρεις με το όνομα Δημήτριος, έναν όμως που είχε και τον τίτλο του μ. σπαθάρη.

Ή παλαιότερος πρόγονος τής οικογένειας έντοπίζεται στις άρχές του 17ου αιώνα: ήταν ό Νικόλαος Ραμαδάνης, που παντρεύτηκε κόρη Μανουήλ Παλαιολόγου· κόμισος στη Βλαχία το 1628, έγινε άργότερα ποστέλνικος και βεστιάρης στη Μολδαβία (1650-1658).¹⁸ Ήπέκτησε τρεις γιούς, τον Δημητράσκο, τον Ήλέξανδρο και τον Ήωάννη (Enache).¹⁹ Ή Ήλέξανδρος Ραμαδάνης, μ. ποστέλνικος και μ. βόρνικος την περίοδο 1677-1693, απέκτησε δύο γιούς, τον Γεώργιο και τον Δημήτριο. Ή τελευταίος είναι το πρόσωπο που άναζητούμε. Τόν συναντούμε πρώτα ποστέλνικο, κατά τη διάρκεια τής δεύτερης ήγεμονίας του Νικόλαου Μαυροκορδάτου, στη Μολδαβία (1711-1716).²⁰ άργότερα, όταν ό Νικόλαος έγινε για δεύτερη φορά ήγεμόνας τής Βλαχίας (1719-1730), τίμησε τον Δημήτριο με το άξιωμα του μεγάλου σπαθάρη και με το άξιωμα αυτό μαρτυρείται από το 1720 ως το 1733.²¹

Ή από τη γυναίκα του Μαρία ό Δημήτριος Ραμαδάνης απέκτησε δύο γιούς, τον Γεώργιο και τον Κωνσταντίνο, που άκολούθησαν και αυτοί τη σταδιοδρομία του πατέρα τους και κατέλαβαν ύψηλά άξιώματα στις αύλες τής Βλαχίας και τής Μολδαβίας.

18. Τις έγκυρότερες πληροφορίες για την οικογένεια Ραμαδάνη δίνει ό Ioan Filitti στο έργο του *Archiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Βουκουρέστι 1919. Για όρισμένα πρόσωπα τής οικογένειας πληροφορίες βρίσκουμε και στο «Χρονικό των Γκιων», έργο που άναφέρεται στην οικογένεια Γκίικα (*Cronica Ghiculestilor. Istoria Moldovei intre anii 1695-1754*, έκδ. Nestor και Ariadna Camariano, Βουκουρέστι 1965). Για τον Νικόλαο Ραμαδάνη βλ. Filitti, *Archiva*, σ. 289.

19. Σώζεται γράμμα του (στο χφ. 974, φ. 111^{r-v} τής Ρουμανικής Ήκαδημίας Ήπιστημών) που άπηύθυνε τον Νοέμβριο του 1681 στον μ. λογοθέτη Ήωάννη Καρσοφύλλη και ύπογράφη ως Ήωάννης. Βλ. N. Camariano, *Catalogul Manuscriselor Grecesti 2*, Βουκουρέστι 1940, σ. 87.

20. Την πληροφορία ότι ό Δημήτριος κατείχε το άξιωμα του μ. ποστέλνικου βλ. στο Filitti, *Archiva*, σ. 289 και *Cronica Ghiculestilor*, σ. 70-72, 192.

21. Βλ. Filitti, *Archiva*, σ. 41, 61, 89, 265, 289 και *Cronica Ghiculestilor*, σ. 348. Την πληροφορία για το άξιωμα του μ. σπαθάρη παραδίδει και ό Α. Κομνηνός-Ήψηλάντης. Σύμφωνα με μαρτυρία του, μόνο ένα «Ρωμάιο» τίμησε ό Νικόλαος Μαυροκορδάτος με ύψηλό άξιωμα: «... μόνον τον Ραμαδάνην είχε Σπαθάρην», σημειώνει στο έργο *Τά μετά την Ήλωσιν*, σ. 340. Του Δημητρίου σώζεται ένα γράμμα, με χρονολογία 1715, που άπηύθυνε στον πατριάρχη Ήεροσολύμων Χρύσανθο Νοταρά (βλ. σημ. 26).

Ὁ Γεώργιος μαρτυρεῖται σπαθάρης τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου περὶ τὸ 1733.²² Ὁ Δαπόντες μνημονεῖει κάποιον «πρώην μέγαν σπαθάρην Ῥαμαδάνην» τὸ 1739²³ δὲν εἶναι ὅμως σαφές ἂν πρόκειται γιὰ τὸν Δημήτριο ἢ γιὰ τὸ γιό του Γεώργιο, πού τὸν εἶχε διαδεχθεῖ στὸ ἴδιο ἄξιωμα. Πάντως, ἡ πληροφορία τοῦ Ἐ. Legrand ὅτι μ. σπαθάρης τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου ἦταν ὁ Γεώργιος πρέπει νὰ εἶναι λαθασμένη καὶ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν Δημήτριο.²⁴ Ὁ Γεώργιος κατέλαβε ἀρκετὰ ἀξιώματα: ποστέλνικος καὶ καϊμακάμης²⁵ στὴ Μολδαβία, διερμηνεὺς τῆς σουηδικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔγινε δραγομάνος τοῦ στόλου τὸ 1731,²⁶ ἐνῶ τὸ 1743 ὀρίστηκε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μαυροκορδάτο ὡς καπικεχαγιάς του στὴν Κωνσταντινούπολη.²⁷

Ὁ Κωνσταντῖνος, βατάφος τῶν ἀπρότων στὸ ξεκίνημά του, στὴ Μολδαβία τὸ 1716,²⁸ ἀνέβηκε γρήγορα τὰ ἀξιώματα· σερδάρης, μετὰ στόλνικος, κλουτάρης στὴ Βλαχία μεταξὺ 1724-1737, ἔγινε βεσιτάρης στὴν αὐτὴ τῆς Βλαχίας,²⁹ πρὶν φθάσει στὸ ἀνώτατο ἄξιωμα τοῦ μ. λογοθέτη, σὲς ἀρχῆς Ἰουλίου τοῦ 1737, διαδεχόμενος τὸν Κωνσταντῖνο Δουδέσκουλο.³⁰ Ἀπὸ τὴν πρώτη του γυναῖκα Μαρία ἀπέκτησε ἓνα γιό, τὸν Δημητράκη. Μετὰ τὸ θάνατό της τὸ 1731 παντρεύτηκε ξανά, τὴ φορὰ αὐτῆ τὴν κόρη τοῦ μ. βόρνικου Γεώργιου Κρετζουλέσκου. Λίγα ὅμως χρόνια ἀργότερα, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1737, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Δαπόντες ὅταν ἀναφέρεται στὰ γεγονότα τῆς 5ης Ὀκτωβρίου, ἀπέθανεν ἀπὸ πανοῦκλαν ὁ ρηθὲς μέγας λογοθέτης, καὶ ἐτάφη εἰς τὸ Κοτροτζάνι. Μετὰ δύο ἡμέρας ἀπέθανε καὶ ἡ γυναῖκα του Μαρία, θυγάτηρ τοῦ μεγάλου βορνίκου Γεωργίου Κρετζουλέσκου· πρὸ δὲ εἰκοσι, εικοσιπέντε ἡμερῶν εἶχεν ἀποθάνει καὶ ὁ μονογενὴς του υἱὸς Δημητράκης ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀσθενείας καὶ αὐτός.³¹ Πρόκειται γιὰ τὸν ἐγγονὸ τοῦ μ. σπαθάρη· ἡ ἡλικία του, ὅπως καὶ τὸ γεγονός ὅτι δὲν φαίνεται νὰ κατεῖχε ἓνα τέτοιο ἄξιωμα —κάτι πού ἀσφαλῶς δὲν θὰ παρέλειπε νὰ ἀναφέρει ὁ Δαπόντες—, ἀποκλείουν τὴν πιθανότητα νὰ εἶναι αὐτὸς τὸ πρόσωπο πού συνέθεσε τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων».

Ὅταν ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος ἔγινε γιὰ δευτέρη φορὰ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας (1719-1730), ἐτίμησε τὸν Δημήτριο μὲ τὸ ἄξιωμα τοῦ μεγάλου σπαθάρη καὶ μὲ τὸ ἄξιωμα αὐτὸ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 1720 ὡς τὸ 1733,

22. Ἡ πληροφορία σώζεται στὸ ἔργο *Cronica Ghiculestilor*, σ. 348.

23. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 1, σ. ροβ'.

24. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 2, σ. xxvi καὶ σ. xlii σημ. 1.

25. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 2, σ. xlii καὶ *Cronica Ghiculestilor*, σ. 348.

26. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 1, σ. σοδ'· βλ. ἀκόμα ὅσα ἀναφέρει ὁ Β. Σφυρόρας, *Οἱ δραγομάνοι τοῦ στόλου*, Ἀθήνα 1965, σ. 102-105.

27. Α. Κομνηνός-Ψηλάντης, *Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν*, σ. 351· *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 2, σ. lxxiii.

28. Ἡ πληροφορία σώζεται στὸ *Cronica Ghiculestilor*, σ. 190.

29. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 1, σ. ιδ' καὶ *Cronica Ghiculestilor*, σ. 191 σημ. 3.

30. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 1, σ. ιδ', ιζ', κη'. Βλ. καὶ *Cronica Ghiculestilor*, σ. 191 σημ. 3.

31. *Λακικαὶ Ἐφημερίδες*, 1, σ. κη'.

δηλαδή και μετά τὸ θάνατο τοῦ Νικολάου. Τὸν Νικόλαο, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸν διαδέχθηκε στὴ Βλαχία ὁ γιὸς του Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος και φαίνεται πὼς διατήρησε, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον, τοὺς ἀξιωματούχους πού εἶχε διορίσει ὁ πατέρας του.³²

“Ὅταν λοιπὸν ἡ μαρτυρία μιλάει γιὰ κάποιον μεγάλο σπαθάρη Δημήτριο Ραμαδάνη, πού φέρεται νὰ ἔχει συνθέσει τὸ ἔργο ὕστερα ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ «βοεβόδα» Κωνσταντῖνου Μαυροκορδάτου, δὲν διαπιστώνουμε κάποια ἀντίφαση: και τὸ πρόσωπο εἶναι ὑπαρκτὸ και αὐτὸ τὸ ἀξίωμα κατεῖχε και ὁ χρόνος πού ἔζησε και ἔδρασε ταιριάζουν μὲ τὴν ἡγεμονία τοῦ Κωνσταντῖνου Μαυροκορδάτου. Μένει νὰ ἐλέγξουμε ἂν ὑπάρχει κάποια ἀνακολουθία μεταξύ αὐτῶν πού περιέχονται στὸ ἔργο και τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη.

Στὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων» περιγράφονται γεγονότα τῆς περιόδου 1648-1704, γεγονότα πού συνέβησαν στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία και στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Ὁ Δημήτριος Ραμαδάνης πρέπει νὰ γεννήθηκε περὶ τὸ 1665-1670. Ἡ χρονολογία αὐτὴ ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα δεδομένα: ὁ δεῦτερος γιὸς τοῦ Δημητρίου, ὁ Κωνσταντῖνος, γνωρίζουμε πὼς ἦταν ἀξιωματοῦχος τὸ 1716, εἶχε ἐπομένως γεννηθεῖ περὶ τὸ 1690-1695· ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Δημήτριος τὸν ἀπέκτησε περίπου 25 χρονῶν, πρέπει νὰ γεννήθηκε τὸ 1665-1670. Κατὰ συνέπεια, τὰ γεγονότα πού περιγράφονται στὴν «Ἱστορία» ἦταν σὲ θέση νὰ τὰ γνωρίζει και μάλιστα κατὰ ἓνα μέρος τὰ εἶχε ζήσει. “Ὅσο γιὰ τὴν ἐντολὴ πού ἔδωσε ὁ Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου —σύμφωνα μὲ τὸ σημεῖωμα τοῦ Καρατζᾶ—, ἐναρμονίζεται και αὐτὴ μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κωνσταντῖνου γιὰ τὴν ἱστορία και τὴ χρονογραφία, ἐνδιαφέρον πού τὸ ἐπιβεβαιώνει και ἄλλη ἐντολὴ, πού ἔδωσε ὁ ἴδιος ἡγεμόνας στὸν Δαπόντε τὴ φορὰ αὐτῆ, γιὰ τὴ συγγραφὴ ἐνὸς ἱστορικοῦ ἔργου πού κάλυπτε τὴν περίοδο 1736-1739, τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων».

V

Φθάσαμε ἔτσι στὸν Δαπόντε, πρόσωπο πού ἔζησε, λίγο ἀργότερα, στὸν ἴδιο χῶρο —καθὼς ἀπὸ τὸ 1730 και ὡς τὸ 1746 περίπου κινεῖται στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Εἶναι αὐτός, ἄραγε, πού ἰδιοποιήθηκε τὸ ἔργο τοῦ Ραμαδάνη;

32. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔγινε ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας γιὰ 40 μόνον ἡμέρες, ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του († 14 Σεπτεμβρίου 1730)· θὰ ἐπανέλθει ὅμως στὴν ἴδια ἡγεμονία ἓνα χρόνο ἀργότερα (24 Ὀκτωβρίου 1731).

Βέβαιο είναι πώς ο Δαπόντες γνώριζε το έργο· έχουμε δύο ισχυρά τεκμήρια που πείθουν γι' αυτό. Στόν «Κατάλογον Ἱστορικόν», έργο που ο Δαπόντες συνέταξε στο τέλος τής ζωής του,³³ χρησιμοποίησε τμήματα ολόκληρα από τήν Ἱστορία τοῦ Ραμαδάνη για νά ἀφηγηθεῖ γεγονότα που περιγράφονταν καί ἐκεῖ. Παραθέτω λίγα δείγματα:

Ἱστορία τῶν συμβάντων
 Δημητρίου Ραμαδάνη
 (ἐκδ. Σάθα, σ. 20)

«Τοῦτος ὁ Γιαννάκης εἶχε πατέρα τὸν Μιχαήλ τζελεμπήν Καντακουζηνόν, ἄρχοντα πλούσιον καί περιβόητον, ὁ ὑποῖος ἐκατοικοῦσεν εἰς τήν Ἀγχίαλον καί τόσον πλούσιος ἦτον, ὅπου τὰ τζιφτιλίκια του καί τὰ ὑποστατικά του ἐφθάναν ἕως τὸν Δούναβιν, καί πολλοὶ ἀγάδες τζιράκια ἐδικά του ἐφθασαν βεζιραζέμιδες...

(ἐκδ. Σάθα, σ. 26)

«... ἦτον ἓνας Τοῦρκος, τὸ ὄνομά του Πατμπορούν Μεχμέτ ἐφέντης, εἰς τὸ καλέμι τοῦ ρεῖς ἐφένθη, ἄνθρωπος γραμματισμένος, καί εἶχε μίαν παλλακίδα Ροῦσσαν σκλάβαν, ἣ ὅποια ἐβαστοῦσε τήν πίστιν της, καί ἐπήγαιεν καί εἰς τήν ἐκκλησίαν με ἄδειαν τοῦ ἀθροεντός της. ...ὄντας ἀνήμερα κυριακῆ τῆς ὀρθοδοξίας, καί ἐπῆγεν μαζί του εἰς τὸ πατριαρχεῖον, καί βλέπει, ὅπου ἐλειτουργοῦσεν ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης καί ὁ Ἱεροσολύμων, με τοὺς ἀρχιερεῖς, καί με τόσην παράταξιν κατὰ τήν συνήθειαν...

Κατάλογος Ἱστορικός
 Καισαρίου Δαπόντε
 (ἐκδ. Σάθα, σ. 154)

«Αὐτός δὲ εἶχε πατέρα τὸν τσελεπῆ Μιχάλη τὸν Καντακουζηνόν, τὸν πλουσιώτατον τοῦτος ἐκατοικοῦσε εἰς τήν Ἀγχίαλον, τὰ δὲ τζιφτιλίκια καί ὑποστατικά του ἐφθάναν ἕως τὸν Δούναβιν, καί τινες ἀγάδες τζιράκια ἐδικά του ἔγιναν καί βεζιρεδες.

(ἐκδ. Σάθα, σ. 156)

«Εἰς τὸ καλέμι τοῦ ρεῖζ ἐφένθη ἦτον ἓνας Τοῦρκος τὸ ὄνομά του Μεχμέτ ἐφέντης Πατμπορούν, ἄνθρωπος γραμματισμένος, καί σεμνῆς πολιτείας· τοῦτος εἶχε παλλακίδα Ροῦσσαν σκλάβαν, ἣ ὅποια ἐκρατοῦσε τήν πίστιν της, καί ὑπῆγαιεν καί εἰς τήν ἐκκλησίαν με τοῦ ἀφροεντός της τήν ἄδειαν. ...καί ὑπῆγαν μαζί εἰς τὸ Πατριαρχεῖον εἰς τήν ἐκκλησίαν ἀνήμερα τήν κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας. Καί βλέπει, ὅπου ἐλειτουργοῦσεν ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης, καί ὁ Ἱεροσολύμων με τοὺς ἀρχιερεῖς, καί με τόσην παράταξιν κατὰ τήν συνήθειαν...

Τὸ δεῦτερο ισχυρὸ τεκμήριο που δείχνει ὅτι ὁ Δαπόντες γνώριζε τήν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων» εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα που σώζουσι τὸ έργο εἶναι γραμμένο με τὸ χέρι του. Εἶναι τὸ χειρόγραφο

33. Ὁ Δαπόντες πέθανε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1784.

πού χρησιμοποιήσαν ο Σάθας και ο Legrand. Το χειρόγραφο σήμερα λανθάνει από το κείμενο όμως πού δημοσίευσε ο Σάθας διαπιστώνουμε ότι ο Δαπόντες επέφερε, κατά την αντιγραφή του, κάποιες αλλαγές, συνήθως γλωσσικές,³⁴ κάποτε όμως πιά ουσιαστικές. "Ας αναφέρουμε εδώ την κυριότερη. Το κείμενο του Ραμαδάνη άρχιζε με την ακόλουθη φράση: «Εἰς ταῖς ἡμέραις μας ἐστάθη βασιλεὺς τῶν Ὀθωμανῶν ὁ σουλτάν Μεχμέτης, υἱὸς τοῦ...». Πραγματικά, ὁ Μεχμέτ Δ' παρέμεινε στὸ θρόνο ὡς τὸ 1687, χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία ζοῦσε ὁ Ραμαδάνης. "Ὁμως ὁ Δαπόντες, πού δὲν πρόλαβε τὴ βασιλεία τοῦ Μεχμέτ Δ', καθὼς γεννήθηκε τὸ 1714, παρέλειψε τὴν πρώτη φράση τοῦ Ραμαδάνη καὶ ἄρχισε τὸ κείμενο ὡς ἐξῆς: «Ὁ σουλτάν Μεχμέτης, υἱὸς τοῦ...».

Ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ τεκμήριο θὰ μπορούσαμε, ἴσως, νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ Δαπόντες εἶχε πρόθεση νὰ ἰδιοποιηθεῖ ἀλλότριους κόπους. "Ὁμως, ἀκόμα καὶ ἂν ὑπῆρχε πρόθεση, ἡ ἰδιοποίηση δὲν ὀλοκληρώθηκε. Ὁ Δαπόντες δὲν ἰσχυρίστηκε ποτὲ πὼς αὐτὸς ἦταν ὁ συγγραφέας τῆς «Ἱστορίας» μᾶς βεβαιώνει γι' αὐτὸ τὸ γεγονός ὅτι δὲν συμπεριέλαβε ποτὲ τὸ ἔργο στὴν ἐργογραφία του. Συγκεκριμένα, ὅταν τὸ 1766 τυπώθηκε τὸ βιβλίο του «Καθρέπτης γυναικῶν», ὁ Δαπόντες θεώρησε ὅτι ἦταν «πολυσφαλμένον ἢ ἀπὸ τὸν διορθωτὴν, ἢ τὸν ἀντιγραφέα τοῦ πρωτοτύπου»³⁵ καὶ ἀποφάσισε νὰ συντάξει μιὰν «εἰδήσιν», στὴν ὁποία νὰ ἀναγράφει τὰ συγγράμματά του καὶ νὰ τὴν παραθέτει στὸ τέλος κάθε ἔργου του. Τὸ περιεχόμενό της τὸ προσάρμοζε κάθε φορὰ πού ἔπρεπε νὰ προσθέσει κάποιον νέο ἔργο. Στὸ κείμενο λοιπὸν τῆς «εἰδήσεως» πού σώζεται στὸ τέλος τῆς «Γεωγραφικῆς Ἱστορίας» — ἔργου ἀπὸ τὰ ὕστερα τοῦ Δαπόντε, πού σύμφωνα με σημειώμά του («ἐγράφη ἰδίᾳ χειρὶ ἐν ἔτει σωτηρίῳ αψψα' [1781] μηνὶ αὐγούστῳ» — ἀπαριθμοῦσε δεκαοκτὼ ἔργα του, ἀνάμεσά τους ὅμως δὲν ὑπάρχει ἡ «Ἱστορία τῶν συμβάντων», ὅπως δὲν ὑπάρχει καὶ ἔργο με τὸν τίτλο «Χρονογράφος» ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι οἱ ἀπογραφὲς τοῦ Δαπόντε γίνονταν με σχολαστικότητα, ἀφοῦ πλᾶι σὲ κάθε ἔργο σημείωνε ἂν εἶχε τυπωθεῖ καὶ σὲ πόσους τόμους.³⁶

34. Τὸ ζήτημα τῶν γλωσσικῶν ἐπεμβάσεων τοῦ Δαπόντε στὸ κείμενο τοῦ Ραμαδάνη εἶναι ἓνα θέμα στὸ ὁποῖο θὰ ἐπανεέλθω σὲ προσεχῆ μελέτη.

35. Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε στὴ Λιψία «δαπάνη Κωνστῆ Ἀβράμη Νεοχωρίτου» ἐπιμελητῆς τῆς ἐκδόσεως ἦταν ὁ Θωμάς Μανδακίσης, ὁ ὁποῖος ἔκανε ἀρκετὲς ἐπεμβάσεις στὸ κείμενο τοῦ Δαπόντε. Βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ ἴδιος γιὰ τὴν κακοποίηση τοῦ ἔργου του στὸ: *Λακωνικαὶ Ἐφημερίδες*, 3, σ. Ιxviii καὶ ὅσα σημειώνονται στὸ ἴδιο, σ. xlii.

36. Τὸ κείμενο τῆς «εἰδήσεως» τὸ δημοσίευσε ὁ Ἐ. Legrand ἀπὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε· τὸ χφ ἀνῆκε στὸν Γεώργιο Μαυροκορδάτο —ὅπως καὶ

Κατά συνέπεια, τὸ «ἔγκλημα» τοῦ Δαπόντε περιορίστηκε στὸ γεγονός ὅτι χρησιμοποίησε ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν Ἱστορία τοῦ Ραμαδάνη, ἀποσπάσματα πού τὰ ἐνσωμάτωσε σιωπηρὰ στὸ δικό του ἔργο, «ἀμελώντας» νὰ μνημονεύσει τὴν πατρότητά τους. Ἀξίζει νὰ θυμίσουμε ἐδῶ μὲ πόση δριμύτητα καταφερόταν ὁ ἴδιος ἐναντίον ὅποιου εἶχε οἰκειοποιηθεῖ ξένα ἔργα: «... καὶ ἐπειδὴ τινες πάλιν κλέπτουσι τὰ ξένα ποιήματα, τὰ οἰκειοποιῶνται, καὶ τὰ ἐπιγράφουσι (φεῦ τῆς τόλμης) εἰς ὄνομά τους, καλλωπιζόμενοι ὡς ὁ κολοῦς μὲ ξένα κάλλη οἱ ματαιόφρονες, καθὼς καὶ ἐτοῦτο μὲ λύπην τῆς καρδίας μου διὰ τὴν ἀσυνειδησίαν τους ἔτυχε νὰ τὸ ἰδῶ εἰς μερικά μου ποιήματα», ἔγραφε στὴν «εἰδησίην» πού σημείωσε στὸ τέλος τῆς «Γεωγραφικῆς Ἱστορίας» του.³⁷ Προφανῶς, κατὰ τὸν Δαπόντε, «τόλμη» δὲν ἦταν νὰ ἰδιοποιεῖται κανεὶς ἀποσπάσματα, ἀλλὰ νὰ «ἐπιγράφει εἰς ὄνομά του» ξένα ἔργα, πράγμα πού, ὅπως εἶδαμε, δὲν ἔκανε ὁ ἴδιος στὴν περίπτωση τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων».³⁸

Τὸ βῆμα αὐτὸ τὸ ἔκανε ὁ Σάθας· καὶ μπορούμε, ὕστερα ἀπὸ ὅσα προηγήθηκαν νὰ παρακολουθήσουμε τοὺς δρόμους πού ἀκολούθησε ἡ σκέψη του. Καθὼς τὸ χειρόγραφο πού εἶχε στὰ χέρια του, ὅταν δημοσίευσε τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων», ἦταν γραμμένο μὲ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε, καὶ καθὼς μετὰ τὴν Ἱστορία ἀκολουθοῦσε τὸ ἔργο «Δακικαὶ Ἐφημερίδες», ὁ Σάθας ἀναγνώρισε τὸν γραφέα, πού ἔτυχε νὰ εἶναι καὶ συγγραφέας τοῦ δευτέρου ἔργου, τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων», καὶ ἀπέδωσε στὸν ἴδιο καὶ τὸ πρῶτο.³⁹

ἐκεῖνο πού περιέχει τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων» καὶ τίς «Δακικὲς Ἐφημερίδες» (*Δακικαὶ Ἐφημερίδες*, σ. 3, lxxiii-lxxv). Ἡ «εἰδησις» σὴν ἔργον ἀκόμα χειρόγραφο, πού περιέχουν εἴτε τὸ ἔργο «Λόγοι πανηγυρικοὶ εἰς ἀπλοῦς στίχους» ἢ τὸ «Φανάρι γυναικῶν» τοῦ τελευταίου ἀντίγραφου, πού εἶχε ὡς ἀντίβλο αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Δαπόντε, εἶναι τὸ χφ ΕΒΕ 2955· ἢ «εἰδησις», στή σ. 757.

37. É. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες*, 3, σ. lxxiii.

38. Γιὰ τὴν ἐλαστικότητα τῶν κανόνων συγγραφικῆς καὶ ἐκδοτικῆς δεοντολογίας πού παρατηροῦμε τοὺς περασμένους αἰῶνες βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Ἡ Ἀόρατος πόλεμος» (1796), «Γυμνάσματα πνευματικὰ» (1800). Ἡ πατρότητα τῶν «μεταφράσεων» τοῦ Νικόδημου Ἀγορείτη, *Ὁ Ἐρασιπότης* 19 (1993) 130-131.

39. Ἄν τὰ ὅσα ἀνέφερα μπορούν νὰ δικαιολογήσουν τὴ λανθασμένη ἐκτίμηση τοῦ Σάθα, δυσκολότερα μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε καὶ νὰ δικαιολογήσουμε τὴ συνηγορία τοῦ É. Legrand ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἔργου στὸν Δαπόντε. Ὁ Legrand εἶναι ὁ ἐκδότης τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων», ἐπομένως γνώστης καλῶς τοῦ συγγραφικοῦ ὕφους τοῦ Δαπόντε καὶ κάνει ἐντύπωση μὲ πόση βεβαιότητα ὑπερακόντισε τὴν ἀποψη τοῦ Σάθα καὶ θεώρησε καὶ αὐτὸς συγγραφέα τῆς «Ἱστορίας» τὸν Δαπόντε. Συνη-

VI

Ἄφου πλέον τὸ ἔργο «Ἱστορία τῶν συμβάντων» συνδέεται μετὰ τὸν μ. σπαθάρη Δημήτριο Ραμαδάνη καὶ μετὰ τὸν βοεβόδα Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο, καθὼς αὐτὸς ἦταν πρὸ τοῦ ἔδωσε τὴν ἐντολὴν γιὰ τὴ συγγραφὴν τοῦ, μποροῦμε τώρα νὰ χρονολογήσουμε τὸ ἔργο με κάποιαν ἀκρίβεια: πρέπει νὰ συντάχθηκε μετὰ τοῦ 1730, χρονίᾳς πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἡγεμόνας, καὶ τοῦ χρόνου θανάτου τοῦ Ραμαδάνη, πρὸς τὸν πρὸς νὰ συνέβη τὴ δεκαετία 1735-1745. Πρόκειται ἐπομένως γιὰ ἔργο πρὸς συντέθηκε ἀπὸ ἄνθρωπον πρὸς βρισκόταν σὲ μεγάλη ἡλικία καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἴσως νὰ ἐρμηνεύει ἓνα τελευταῖον σημεῖον πρὸς ἔμεινε ὡς τώρα ἀσχολίστο στὸ σημεῖωμα τοῦ Καρατζᾶ: «Ἄ π ὄ φ ω ν ἦ ς Δημητρίου Ραμαδάνη...» ἀναφέρεται στὴν ἀρχὴν τοῦ σημειώματος. Τὰ γεράματα ἴσως νὰ μὴν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ γράψει ὁ ἴδιος τὸ ἔργο του. Στὴν ἴδια αὐτὴ αἰτία μποροῦμε νὰ ἀποδώσουμε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διήγησις διακόπτεται μᾶλλον ἀπτόμα, χωρὶς τὸ ἔργο νὰ ὀλοκληρώνεται με κάποιον ἐπίλογον.

Ὁ κύκλος τῆς ἐρευνας αὐτῆς θὰ ἐκκλίνει ὡραῖα, ἂν μποροῦσαμε νὰ ὑποστηρίζουμε ὅτι ὁ Ραμαδάνης χρησιμοποίησε τὸν Δαπόντε ὡς γραφέα, γιὰ νὰ τοῦ ὑπαγορεύσει τὴν Ἱστορίαν του. Ὑπάρχουν κάποιαν στοιχεῖα πρὸς ἐπιτρέπουν μιὰ τέτοια ὑπόθεσις. Ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες στὸ αὐτοβιογραφικὸν τοῦ ἔργο «Κῆπος Χαρίτων», ὅταν περιγράφει τὰ δύσκολα χρόνια πρὸς πέρασε τὸ πρῶτον διάστημα πρὸς ἔζησε στὸ Βουκουρέστι, σημειώνει: «... πῆρα λοιπὸν καὶ μαθητὰς μέσα εἰς τὸν ὄδον μου, πῆγαίνα κ' εἰς ἀρχοντικὸν ἄκονος, ἄρχοντά μου, ἔγραφα καὶ βιβλία δέ, καὶ ἔτζι ἐπερνοῦσα με κόπους, μάχους περισσοῦς, ἀλλ' ὅμως εὐτυχοῦσα». ⁴⁰ Ἄς σημειωθεῖ πρὸς τὰ χρόνια στὰ ὅποια ἀναφέρεται ὁ Δαπόντες εἶναι ἡ περίοδος 1731-1735, ἀπὸ τότε δηλαδὴ πρὸς ἐφθασε στὸ Βουκουρέστι ὡσὸτον γίνεται β' γραμματέας τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, ὅποτε τὰ οἰκονομικὰ του ἀσφαλῶς θὰ βελτιώθηκαν. ⁴¹ Ἰσως λοιπὸν τὸ ἀρχοντικὸν στὸ ὅποιο σύχναζε νὰ ἦταν

γορία πρὸς μοιάζει ἀκατανόητη, δεδομένου ὅτι ὁ Legrand εἶχε ἐντοπίσει ὅτι ὁ Δαπόντες δὲν εἶχε περιλάβει τὴν «Ἱστορίαν» ἀνάμεσα στὰ ἔργα του (βλ. *Λαϊκὰ Ἐφημερίδες*, 1, σ. viii-ix).

40. «Κῆπος χαρίτων», ἐκδ. Ἐ. Legrand, *Bibliothèque Grecque Vulgaire* 3, Παρίσι 1881 [1974], σ. 10.

41. Τὴ θέση αὐτὴ κατέλαβε ὁ Δαπόντες ὕστερα ἀπὸ τὴν εὐνοϊκὴν ὑπὲρ αὐτοῦ μεσολάβησι τοῦ Κωνσταντίνου Ευπόλυτου, τοῦ ὁποίου στὸ μετὰ εἶχε κερδίσει τὴν ἐκτίμησι.

τῆς οἰκογένειας Ραμαδάνη· καὶ ἐκεῖ, «ἀπὸ φωνῆς Δημητρίου Ραμαδάνη», νὰ ἔγραψε τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων». Ἴσως μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ γνῶρισε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Δαπόντες τὸ ἔργο τοῦ Ραμαδάνη. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ὑπόθεση· γεγονὸς εἶναι πῶς ἀπὸ τὸ σημεῖωμα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ ἀναδύθηκε ἕνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰῶνα ποῦ εἶχε μείνει στὴν ἀφάνεια, καθὼς τὸ ἔργο του εἶχε προσγραφεῖ στὸν Καισάριο Δαπόντε.

ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ